

Кузьменко Л. Г.

КОНТРОЛЬ ЕКОНОМІЧНОЇ КОНЦЕНТРАЦІЇ ЯК ФОРМА ПІДТРИМАННЯ КОНКУРЕНЦІЇ НА РИНКУ

Статтю присвячено дослідженню проблем економічної концентрації та захисту конкуренції в національній економіці. Акцентовано увагу на тому, що в умовах глобалізації світової економіки загострюється конкуренція підприємств-товаровиробників. Конкуренція природно виникає на ринку і водночас є обов'язковою умовою його існування і розвитку, систематично змушує знижувати індивідуальні витрати виробництва, економити ресурси, домагатися найбільш раціонального поєднання використаних факторів виробництва. Загострення конкурентної боротьби за збут продукції змушує суб'єктів господарювання постійно шукати нові можливості й резерви для збуту своєї продукції, удосконалювати технології для створення якісних товарів із метою підвищення здатності перемагати в конкурентній боротьбі. У статті підкреслено, що не будь-яка конкуренція сприяє ефективному функціонуванню ринку: недобросовісна конкуренція чинить негативний вплив на економіку.

Оцінку діяльності будь-якого суб'єкта господарювання в умовах конкуренції проводить покупець, який, керуючись власними інтересами, віддає перевагу товарам того чи того конкурента. Одним з основних способів підвищення конкурентоспроможності підприємства є економічна концентрація суб'єктів господарювання, яка полягає в укрупненні розмірів підприємств, що може призводити до монополізації ринків. Автор звертає увагу, що для будь-якого суб'єкта господарювання характерним є прагнення до монополії, до витіснення конкурента з ринку, до розширення сфери своєї діяльності. Посилюючи ринкову владу, підприємці прагнуть встановити контроль над цінами та чинниками, що визначають діяльність підприємства на ринку. Надвисока монополізація послаблює ринкову конкуренцію. Запропоновано як найважливіший засіб вирішення цієї проблеми проведення послідовної, економічно обґрунтованої антимонопольної політики, зокрема шляхом розробки системи обмежень на економічну концентрацію тощо. Доведено, що найважливішими завданнями державної політики у сфері підвищення конкурентоспроможності можна визначити усунення бар'єрів підприємницької діяльності, вдосконалення законодавства про захист економічної конкуренції. Особливу увагу в статті було приділено аналізу основних підходів та недоліків для здійснення ефективного державного контролю за економічною концентрацією з метою запобігання обмеженню конкуренції, виникненню і посиленню монополізації, розумного захисту ринків та виявленню їхніх переваг і недоліків.

Ключові слова: глобалізація, контроль за економічною концентрацією, монополізм, горизонтальні злиття, конкуренція, економіка, регулювання, ринок, ціни.

JEL classification: L 49, L 51

Вступ та постановка проблеми. У наш час в умовах ринкової конкуренції компанії шукають найефективніші методи для розвитку бізнесу, підвищення конкурентоспроможності. Основними тенденціями розвитку світової економіки є процеси глобалізації та інтеграції, які охоплюють різні рівні політичних і економічних відносин, що може призводити до монополізації ринків, тобто до ситуації, що складається на ринку, коли монополії зосереджують у своїх руках переважну частину виробництва і збуту товарів. Це забезпечує їм можливість диктувати свої умови продажу товару, встановлювати монополюючи високі ціни, укладати договори про постачання, нав'язувати споживачеві невигідні умови; або шляхом монополізації ринку постачання виробничих ресурсів обмежувати конкуренцію, витіснити з ринку інших підприємців, які виробляють відповідні

товари із застосуванням цих виробничих ресурсів, або створювати бар'єри для вступу на ринок.

Процеси глобалізації та інтеграції пов'язані насамперед із тим, що чим більше підприємство, тим більше воно має можливостей поліпшити виробництво, ввести нову техніку, здійснити технологічні удосконалення і таким шляхом знизити витрати виробництва товарів. Завоювання підприємцями монополюючого становища на ринку може відбуватись різними шляхами, що по-різному впливатиме на стан конкуренції на ринку, яка в економіці виконує низку функцій, найважливіші з яких – визначення ринкової вартості товарів, зведення конкретної праці до суспільно необхідної, здійснення тиску на нерентабельні виробництва. Конкуренція – це суперництво між учасниками ринку, і у цій боротьбі великі підприємства мають вирішальні переваги перед дрібними.

Для будь-якого суб'єкта господарювання характерним є прагнення до монополії, до витіснення конкурента з ринку, до розширення сфери своєї діяльності. Головні проблеми, які доводиться вирішувати країнам під час переходу до ринкової економіки, – це створення необхідних умов для значного зниження ступеня монополізації ринку, адже концентрація виробництва, що досягла відомого рівня розвитку, неминуче породжує монополії.

Завдання держави і, зокрема, антимонопольних органів полягає в тому, щоб ввести конкуренцію в цивілізовані рамки, припинити небезпечні для суспільства прояви монополізму, унеможливити недобросовісні методи конкурентної боротьби, визначити ті сфери, де необхідно державне регулювання. Одним з основних способів досягнення монопольного становища є економічна концентрація суб'єктів господарювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій та невирішені частини проблеми. Проблеми економічної концентрації досліджували у своїх працях, зокрема, такі відомі вчені, як: Й. Шумпетер, Кларк С. Девіс, М. Портер, М. Уотерсон, М. Туган-Барановський, О. Бакалінська, С. Валітов, О. Грицай, П. Харченко, О. Чернелевська та інші. Однак на сьогодні ще недостатньо розроблені прозорі, ефективні механізми регулювання і контролю економічної концентрації, особливо у випадках, коли Кабінет Міністрів України може дозволити концентрацію, на здійснення якої Антимонопольний комітет України не надав дозволу, позаяк вона може призвести до монополізації або суттєвого обмеження конкуренції на всьому ринку чи в значній його частині; коли не повністю сформовано відповідну нормативну базу й багато питань залишаються нормативно неврегульованими.

Мета та завдання статті. Метою статті є дослідження процедури надання дозволу на концентрацію суб'єктів господарювання як елементу механізму державного контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції, здійснення аналізу теоретичних і правових основ антимонопольного контролю у сфері економічної концентрації; виявлення наявних у цей час і в доступному для огляду майбутньому недоліків та проблемних питань в антимонопольному регулюванні концентрації суб'єктів господарювання, якщо це призводить до зниження конкуренції і підвищення монополізації на відповідному релевантному ринку; формулювання науково обґрунтованих висновків і практичних пропозицій щодо їх вирішення для розробки можливих шляхів підвищення ефективності політики в Україні у сфері контролю за економічною концентрацією як важливого

механізму існування конкурентних відносин на ринках України.

Основні результати дослідження. Основним методом запобігання зловживанням монополюючим/панівним становищем, який використовують у світовій практиці й вітчизняному законодавстві, є контроль економічної концентрації суб'єктів господарювання, який поділяють на попередній, поточний і наступний. Найбільш ефективним є попередній контроль концентрації суб'єктів господарювання. Основною метою такого контролю є запобігання виникненню на ринку умов для зловживання суб'єктами господарювання своїм монополюючим/панівним становищем, а також припинення таких зловживань. Зрозуміло, що одним із найефективніших способів розвитку компанії є стратегія концентрації. Значення такої стратегії полягає в ефекті перевищення вартості з'єднаних компаній над їхньою вартістю за окремими компаніями.

У зв'язку з цим дуже важливим є недопущення виникнення або посилення монополюючого/панівного становища суб'єктів господарювання на ринку, якщо це може призвести до обмеження або усунення конкуренції.

Важливим засобом запобігання прояву монополізму є попередній контроль за великими концентраціями, що має сприяти створенню сприятливих умов для конкурентного середовища. З метою запобігання негативним наслідкам в результаті здійснення концентрації, недопущення створення умов і передумов до зловживання суб'єктами господарювання своїм монополюючим/панівним становищем, а також припинення таких зловживань, такі дії потребують особливо посиленого контролю і управління з боку держави.

Здійснення такого контролю є дуже важливою у разі створення концернів на чолі з великою промисловою корпорацією, універсальних багатогалузевих фінансово-промислових груп, великих картельних або синдикатних об'єднань, асоціацій, які в сучасних умовах часто перетворюються на картелі тощо. Особливо жорсткий контроль необхідно здійснювати у процесі концентрації між безпосередніми конкурентами товару, тобто за горизонтальних концентрацій, які передбачають придбання компанією всіх або частини активів іншої компанії, що здійснює виробництво тих самих або аналогічних товарів і функціонує на тому самому регіональному ринку. Такі концентрації найчастіше призводять до негативних наслідків на ринках.

Відповідно до частини 1 статті 22 Закону України «Про захист економічної конкуренції» з метою запобігання монополізації товарних ринків, зловживання монополюючим (домінуючим) становищем, обмеження конкуренції органи

Антимонопольного комітету України здійснюють державний контроль за концентрацією суб'єктів господарювання (далі – концентрація) [1].

Для здійснення ефективного контролю над усіма концентраціями в умовах їхнього впливу на структуру конкуренції в межах країни Антимонопольний комітет України і Кабінет Міністрів України, які здійснюють такий контроль у межах своїх повноважень, повинні мати в своєму розпорядженні відповідні особливі правові інструменти для того, щоб забезпечити виконання своїх зобов'язань. Такими інструментами є Закон України «Про захист економічної конкуренції», Положення про порядок подання заяв до Антимонопольного комітету України щодо попереднього отримання дозволу на концентрацію суб'єктів господарювання (Положення про концентрацію) від 19 лютого 2002 р. № 3-р, та Порядок надання Кабінетом Міністрів України дозволу на узгоджені дії, концентрацію суб'єктів господарювання, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2002 р. № 219.

Розглядаючи матеріали, які надані для отримання дозволу на концентрацію, фахівці Антимонопольного комітету України здійснюють: поглиблений аналіз заявленої концентрації; розгляд можливих об'єктивних економічних наслідків такої концентрації як для ринку, на якому функціонують суб'єкти господарювання, так і для самих учасників концентрації.

Концентрацію, яка потребує дозволу Антимонопольного комітету України, заборонено до надання дозволу на її здійснення, тобто учасники концентрації зобов'язані утримуватися від дій, які можуть призвести до обмеження конкуренції та неможливості відновлення початкового стану. При цьому Антимонопольний комітет України чи адміністративна колегія Антимонопольного комітету України надають дозвіл на концентрацію у разі, якщо вона не призводить до монополізації чи суттєвого обмеження конкуренції на всьому ринку чи в значній його частині. Завдання антимонопольного регулювання в цих умовах – не допустити концентрації, спрямованої на витіснення конкурентів, зловживань монополієм становитим з метою обмеження конкуренції через систему формальних і неформальних зв'язків.

Процеси концентрації вимагають ретельного й диференційованого економічного аналізу. В Україні, відповідно до Тимчасових методичних рекомендацій щодо визначення основних типів товарних ринків, затверджених розпорядженням Антимонопольного комітету України від 27 січня 2004 р. № 24-р, для визначення ринкової концентрації використовували такі

показники, найбільш тісно пов'язані з рівнем конкуренції на ринку:

- коефіцієнт ринкової концентрації (CR) – частка на товарному ринку або в галузі трьох найбільших суб'єктів господарювання, який розраховують як процентне співвідношення суми продажу (обсягів реалізації) певного товару значущими суб'єктами господарювання (продавцями) до загального обсягу ринку;

- індекс ринкової концентрації Герфіндаля–Гіршмана (ННІ), який показує вплив великих компаній на стан ринку і яку частку на певному ринку займають дрібніші суб'єкти; розраховують як суму квадратів часток (вказаних у відсотках) всіх суб'єктів господарювання, які діють на товарному ринку;

- ступінь (рівень) монополізації ринку; показники ринкової концентрації дають змогу оцінити ступінь монополізації ринку. Сукупна частка монополієвих утворень на цьому ж ринку визначає ступінь (рівень) монополізації ринку;

- індекс Лінда (L) – оцінюють стан конкурентного середовища на ринку шляхом порівняння часток на ринку значущих суб'єктів господарювання; індекс Лінда використовується для аналізу конкурентного середовища на ринку в умовах олігополії і визначення «межі» олігополії;

- індекс Лернера (ЛЛ) – є одним із методів оцінки ринкової влади, який полягає у визначенні ступеня перевищення ціни над граничними витратами.

Таку методологію використовують у світовій практиці. Дослідження таким чином конкретних товарних ринків і правильні висновки про тип ринку дають змогу здійснювати ефективний контроль за станом конкуренції на ринку, своєчасно запобігати монополізації і припиняти порушення конкурентного законодавства й не повторювати помилки, уже неодноразово зроблені іншими. За результатами дослідження Антимонопольний комітет України встановлює факт наявності або відсутності в учасників концентрації можливості монополізації та приймає відповідне рішення. При цьому Антимонопольний комітет України або адміністративна колегія Антимонопольного комітету України надають дозвіл на концентрацію у разі, якщо вона не призводить до монополізації чи суттєвого обмеження конкуренції на всьому ринку чи в значній його частині. Зважаючи на викладене, можна зробити висновок, що при розгляді матеріалів, які надані для отримання дозволу на концентрацію, фахівці Антимонопольного комітету України здійснюють поглиблений аналіз заявленої концентрації відповідно до методології, яка використовується в світовій практиці і затверджена розпорядженням Антимонопольного комітету України.

Використання міжнародного досвіду і конкретних нормативно-правових актів у цьому питанні дають змогу забезпечити об'єктивність при визначенні рівня концентрації, краще знати структуру ринку і в кінцевому підсумку підвищити ефективність антимонопольної політики.

Якщо заявник не погоджується з рішенням комітету, то таке рішення можна оскаржити і навести конкретні цифри, які можна перевірити відповідно до загально визначених методик.

У Законі України «Про захист економічної конкуренції» передбачено альтернативу: якщо Антимонопольний комітет України не надав дозволу на здійснення концентрації як на таку, що призводить до монополізації чи суттєвого обмеження конкуренції на всьому ринку чи в значній його частині, то Кабінет Міністрів України може дозволити таку концентрацію, якщо позитивний ефект для суспільних інтересів зазначеної концентрації переважає негативні наслідки обмеження конкуренції. При цьому такий дозвіл не може бути наданий, якщо обмеження конкуренції, зумовлені концентрацією, не є необхідними для досягнення мети концентрації; становлять загрозу системі ринкової економіки. Тобто Законом передбачено, що, за умови позитивного ефекту і для споживачів, і для економіки загалом, поява або посилення панівного становища суб'єкта господарювання на ринку може бути виправдана. І такі рішення в Україні приймали. В цьому випадку для аналізу ринкової ситуації та оцінки можливих наслідків концентрації як основи для прийняття Урядом подібного рішення передбачено, що заяву подають до розгляду Міністерством економічного розвитку і торгівлі України, яке утворює комісію з питань оцінки позитивних і негативних наслідків концентрації, що має забезпечити якнайповніше врахування усіх переваг та недоліків запропонованої концентрації як на макро-, так і на мікрорівні. Комісію формують із незалежних експертів у складі від 3 до 11 осіб, які діють на підставі відповідних угод, укладених ними з Мінекономрозвитку. Членами комісії можуть бути будь-які особи, які мають необхідні знання та кваліфікацію для надання висновку з питань, що досліджуються, та досвід роботи у відповідній галузі не менш як три роки. Комісія за результатами роботи готує висновки та приймає щодо них умотивоване рішення. Рішення комісії передають до Мінекономрозвитку, яке готує проект мотивованого рішення Кабінету Міністрів України щодо надання дозволу на концентрацію або відмову в його наданні. У пояснювальній записці до проекту рішення Кабінету Міністрів України дають обґрунтування та прогноз наслідків надання дозволу, його позитивних і негативних результатів, передбачають можливі

шляхи та засоби запобігання негативним наслідкам концентрації та у разі потреби – обґрунтування зобов'язань і вимог до їхніх учасників, у тому числі щодо вчинення ними певних дій, оцінки ризиків і перешкод для досягнення очікуваного позитивного ефекту, наявності або відсутності необхідності обмежень конкуренції, зумовлених концентрацією, або обмежень, які застосовують учасники узгоджених дій, для досягнення мети концентрації чи реалізації узгоджених дій, а також висновок про те, чи становлять такі обмеження загрозу системі ринкової економіки. За результатами розгляду приймають рішення про надання дозволу на концентрацію або про відмову в наданні такого дозволу. Однак таке рішення комісія, Мінекономрозвитку і Кабінет Міністрів України приймають без затвердженої методики щодо визначення підходів з питань оцінки позитивних і негативних наслідків концентрації, що має забезпечити якнайповніше врахування усіх переваг та недоліків запропонованої концентрації як на макро-, так і на мікрорівні, що може в подальшому негативно вплинути на розвиток країни в цілому. Таке рішення дуже складно перевірити.

Висновки та пропозиції щодо подальших досліджень. Процес економічної концентрації може мати як позитивні, так і негативні наслідки. Такий процес за сприятливих умов здатен позитивно впливати на динаміку зайнятості, стійкість економіки у періоди структурних криз, рівномірність регіонального розвитку в країні та ін. Водночас час активізація процесу концентрації може призвести до монополізації економіки та, відповідно, до безпідставного підвищення цін, штучного дефіциту, суттєвих споживчих і виробничих втрат тощо, тобто її наслідок може бути не завжди безпечним. Тому виникає потреба у кваліфікованому регулюванні процесів економічної концентрації, яке б базувалося на результатах глибокого економічного аналізу зазначених трансакцій, на результатах прогнозу їхнього можливого впливу на подальший розвиток як окремого релевантного ринку, так і економіки країни загалом. Той факт, що на сьогодні немає затвердженої методики щодо підходів для визначення прогнозу наслідків надання дозволу на концентрацію чи відмови в його наданні, позитивних і негативних результатів при прийнятті рішення Кабінетом Міністрів України щодо надання дозволу на концентрацію чи відмови в його наданні, може негативно позначитися на подальшому розвитку економіки України. За браком такої методики прийняття рішення залежить від людського фактора, кваліфікації і спеціалізації членів комісії і кожного разу може кардинально різнитися.

Негативним прикладом такої концентрації було утворення на виконання Указу Президента

України від 25 лютого 1998 р. № 151 «Про реформування нафтогазового комплексу України» Національної акціонерної компанії «Нафтогаз України» у формі відкритого акціонерного товариства, до складу якого увійшли майже всі підприємства нафтової та газової галузі [3]. Водночас Антимонопольний комітет України відмовив у наданні дозволу на цю концентрацію через суттєве обмеження конкуренції і монополізацію окремих ринків. Однак таку компанію було утворено, і тільки зараз Уряд прийняв рішення про затвер-

дження плану реструктуризації НАК «Нафтогаз України» відповідно до розпочатої у 2015 р. реформи газового ринку. Це дасть змогу забезпечити відокремлення діяльності з транспортування природного газу та його зберігання (закачування, відбору), що відповідає вимогам Третього енергетичного пакета Європейського Союзу. Враховуючи викладене, вважаємо за доцільне розробити й затвердити спеціальний порядок визначення підходів для прогнозування наслідків надання дозволу на концентрацію, його позитивних і негативних результатів.

Список літератури

1. Закон України «Про захист економічної конкуренції»: редакція від 07 березня 2018 р. / Верховна Рада України – Офіц. вид // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 12. – С. 64.
2. Шумпетер Й. А. Теория экономического развития / Й. Шумпетер. – Москва : Эксмо, 2007. – 864 с.
3. Постанова Кабінету Міністрів України від 1 липня 2016 р. № 496 «Про відокремлення діяльності з транспортування та зберігання (закачування, відбору) природного газу». Урядовий портал, 2016. – 11 с. (Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України – Державні сайти України).

References

1. The Law of Ukraine “On Protection of Economic Competition”. (2011). Verkhovna Rada official web portal. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2210-14>.
2. Schumpeter, J. A. (2007). *The theory of economic development*. Москва : Exmo.
3. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine “On separation of activities on transportation and storage (loading, selection) of natural gas”. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/496-2016-%D0%BF>.

L. Kuzmenko

CONTROL OF ECONOMIC CONCENTRATION AS A FORM OF SUPPORTING MARKET COMPETITION

The article studies the problems of economic concentration and protection of competition in the national economy. The article focuses on the fact that in the conditions of globalization of the world economy, competition of enterprises-commodity producers is intensifying. Competition naturally arises in the market and, at the same time, it is a prerequisite for its existence and development; it systematically leads to lower individual production costs, to save resources, and to seek the most rational combination of factors used in production. The sharpening of the competition for product sales forces business entities to constantly seek new opportunities and reserves for the marketing of their products, to improve technology for the creation of quality goods in order to increase the ability to win in a competitive struggle. The article emphasizes that not every competition contributes to the efficient functioning of the market: unfair competition has a negative impact on the economy.

A valuation of the activity of any entity in a competitive environment is conducted by a buyer who, having been guided by his/her own interests, prefers the goods of a competitor. One of the main ways to increase the competitiveness of an enterprise is the economic concentration of economic entities, which manifests itself in the consolidation of the size of enterprises that can lead to monopolization of markets. The author draws attention to the fact that any business entity is characterized by the desire to monopolize, to supplant a competitor from the market, and to expand its sphere of activity. By strengthening the market power, entrepreneurs aspire to establish the control over the prices and factors that determine the company's activities in the market. The ultra-high monopolization weakens the market competition. The most important means of solving this problem is carrying out a consistent, economically sound antimonopoly policy, in particular by developing a system of restrictions on economic concentration, and so on. It is proved that the most important tasks of the state policy in the field of increasing competitiveness can be determined by removing barriers to the entrepreneurial activity and improving the legislation on the protection of economic competition. A particular attention is paid to the analysis of the main approaches to and disadvantages of effective state control over economic concentration in order to prevent the restriction of competition, the emergence and strengthening of monopolization, the reasonable protection of the markets, and the identification of their advantages and disadvantages.

Keywords: globalization, control over economic concentration, monopolism, horizontal mergers, competition, economy, regulation, market, prices.

Матеріал надійшов 28.04.2018